

УДК 343.8

РОЛЬ І МІСЦЕ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИНАМ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

Віктор КОНОПЕЛЬСЬКИЙ,

кандидат політичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The article focuses on analysis of the practical application effectiveness of penal legislation principle as differentiation and individualization of punishment of imprisonment for crime prevention in penal institutions. It is given the concept of penal characteristics of the current state and trends of influence of differentiation and individualization onto crimes prevention in penal institutions. The problematic issues are defined and scientific-based solutions are formed.

Key words: law principles, differentiation and individualization of penal, prevention of crime, sentenced to imprisonment, penal institutions, the task of penal legislation.

АНОТАЦІЯ

В статті проведено аналіз стану ефективності застосування на практиці такого принципу кримінально-виконавчого законодавства, як диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі щодо запобігання злочинам в установах виконання покарань. Надано поняття кримінально-виконавчої характеристики сучасного стану та тенденцій впливу диференціації та індивідуалізації щодо запобігання злочинам в установах виконання покарань. Визначено проблемні питання та виведено науково обґрунтовані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: принципи законодавства, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, запобігання злочинам, засуджений до позбавлення волі, установа виконання покарань, завдання кримінально-виконавчого законодавства.

Постановка проблеми. Одним із завдань, що визначені в ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, є запобігання скоєнню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [1]. При цьому в законі чітких правових механізмів щодо вирішення зазначеної задачі не створено. Окремі елементи цієї проблеми виражаються через зміст певних інститутів кримінально-виконавчого законодавства, а саме: правовий статус засуджених (ст. 9 КВК України «Основні обов'язки засуджених»; ст. 107 КВК України «Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі»; ст. 10 КВК України «Право засуджених на особисту безпеку» та ін.); основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК України); принципи кримінально-виконавчого законодавства; виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК України) та інші.

Такий безсистемний підхід формування норм, що пов'язані із запобіганням реалізації завдання щодо запобігання злочинам в установах виконання покарань (далі – УВП) України, привів до того, що щорічно як засудженими (до 400-х і більше) [2, с. 45–46], так і персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України (більше 10) вчиняються злочини [3, с. 52], які пов'язані з порушенням встановленого порядку виконання та відбування покарання.

Як встановлено, однією з детермінант (від лат. *determinans* – той, що визначає, обмежує), що обумовлює злочинність та правопорушення в УВП, є неналежна ізоляція засуджених та інші прорахунки, які пов'язані з реалізацією на практиці принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань [4, с. 61].

З огляду цього та виходячи із змісту означеної тематики, обрана тема цієї статті є актуальною та такою, що має теоретико-прикладний характер.

Мета дослідження – провести аналіз сучасного стану застосування на практиці принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання щодо запобігання злочинам в установах виконання покарань в Україні.

Стан дослідження. Вивчення наукових праць з означеної проблематики показало, що над її вирішенням працюють такі науковці, як Г.А. Аванесов, Л.В. Багрій-Шахматов, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, І.І. Карпець, О.Г. Колб, М.П. Мелентьев, В.О. Меркулова, О.О. Наташев, М.С. Пузирьов, О.Л. Ременсон, А.Х. Степанюк, М.О. Стручков, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубников, Б.С. Утевський, І.В. Шмаров та ін.

Проте досі ні в Україні, ні за кордоном не розроблено концептуальних засад щодо правильного та ефективного застосування принципу диференціації та індивідуалізації покарань, що й виступило додатковим аргументом при виборі теми цієї статті.

Виклад основного матеріалу. У науці загальноприйнятим є підхід, згідно якого запобігання злочинності – це соціальна політика держави, що спрямована на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах із метою їх позитивного вирішення і поступового витіснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [6, с. 16]. При цьому, як правильно зауважив В.В. Голіна, злочинність – це вихідне, базове поняття кримінології, і той, хто її досліджує, зобов'язаний вирішити важливе концептуальне питання щодо її розуміння [7, с. 324].

Керуючись зазначеним методологічним підходом, представники пенітенціарної кримінології (О.М. Джужа) зробили цілком обґрунтований висновок про те, що злочинність в УВП відноситься до особливого виду загальної злочинності [8, с. 72–87]. Виходячи із цього, саме тому серед шляхів і способів розв'язання проблем в Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року визначені такі, як удосконалення організації профілактики правопорушень з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень, а також покращення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених [9], тобто більш ефективного застосування на практиці застосування визначених у ст. 5 КВК України принципів, основним із яких у контексті досліджуваної тематики є принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Незадовільні умови тримання засуджених віднесені також до проблем, що потребують розв'язання, у Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (схвалена Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012) [10].

Отже, і в цьому випадку мова ведеться про загальнодержавну проблему, яка, без сумніву, має вирішуватись за єдиною стратегією протидії злочинності. Разом із цим, як зауважують науковці (В.В. Голіна, С.Ю. Лукашевич, М.Г. Колодяжний), при створенні конкретних стратегій слід виходити зі світового досвіду превентивної діяльності, а також із криміногенної обстановки, стану злочинності, рівня криміногенного потенціалу суспільства, розробки теорії кримінології і, зокрема, теорії запобігання злочинності, зі ступеня ресурсного забезпечення, міжнародного співробітництва та ін. [11, с. 30–31].

Як свідчить практика, запобігання вчиненню злочинів в УВП як засудженими, так й іншими особами досягається різними засобами, що тою чи іншою мірою виражають змістовні елементи принципу диференціації та індивідуалізації покарань, а саме: роздільне тримання різних категорій засуджених, класифікованих

за різними категоріями [12, с. 14–27] (ст. ст. 92, 94–99 та ін.); ізоляція засуджених (ст. 102 КВК України); постійний нагляд за ними (ст. 103 КВК України); використання так званої прогресивної системи виконання покарання [13, с. 27] та ін. При цьому особливим засобом реалізації такого принципу виступають профілактичні обліки засуджених, з боку яких можна очікувати вчинення нових злочинів [14]. Їх ведення регламентується відомчими нормативно-правовими актами, що не тільки знижує рівень реалізації на практиці зазначеного принципу кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, але й не відповідає певною мірою змісту принципу законності, що є пріоритетним у діяльності органів та установ виконання покарань, а також їх посадових осіб.

Про наявність зазначеної проблематики все частіше говорять у своїх наукових розробках такі науковці, як О.Г. Колб [15], А.Х. Степанюк [16], В.М. Трубников [17] та ін. Зокрема, звертається увага на те, що профілактична діяльність передбачає встановлення для особи, у тому числі й в умовах УВП, відповідних правообмежень, які підзаконними нормативно-правовими актами вводяться, якщо керуватись вимогами ч. 3 ст. 63 Конституції України та ст. 5 КВК України, не можуть [18, с. 36–37]. Більш того, такий підхід, як правильно зробила висновок Т.А. Денисова, не відповідає вимогам ст. 57 Конституції України, у якій визначений обов'язок держави (у цьому випадку – УВП та їх посадових осіб) доводити до населення (засуджених) в установленому порядку ті правові джерела, що встановлюють права і обов'язки [19, с. 44–46]. Водночас більшість нормативно-правових актів, що стосуються запобігання злочинам в УВП, мають конфіденційний характер, а тому не можуть бути доведені до відома засуджених [20, с. 117]. Чи не єдиними доступними до цих осіб нормативно-правовими актами з питань профілактики злочинів в УВП є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [21], Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) [22] та ст. 104 КВК України. Зокрема, у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено завдання щодо припинення правопорушень, яке деякими науковцями (С.В. Ківалов, В.Д. Берназ, А.М. Притула) безспідставно віднесено до стратегічних у сфері оперативно-розшукової діяльності [23, с. 6].

У п. 57 ПВР УВП із цього приводу зазначено, що з метою підтримання належного порядку в установах виконання покарань, попередження злочинів та правопорушень серед засуджених здійснюється комплекс спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організацію нагляду за особами, схильними до вчинення правопорушень, тобто за змістом така норма є співвідносною з вимогами принципу диференціації та індивідуалізації покарань [22].

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 104 КВК України «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях» одним із її

завдань визначено попередження злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання. І все: жодних інших положень щодо об'єктів профілактичного обліку, встановленню правообмежень щодо них, наслідків постановки засуджених на цей облік та ін. у зазначених й інших доступних для засуджених для ознайомлення нормативно-правових актів, – у кримінально-виконавчому та оперативно-розшуковому законодавстві України не має.

Водночас на практиці об'єктами профілактичного обліку (тобто специфічної диференціації та індивідуалізації виконання покарань) є такі засуджені в УВП:

- а) злісні порушники режиму відбування покарання (ст. 133 КВК України);
- б) особи, які схильні до втечі;
- в) засуджені, що схильні до нападу та захоплення заручників;
- г) особи, схильні до злісної непокори;
- г) засуджені, схильні до самогубства або членушкодження;
- д) особи, схильні до виготовлення зброї або вибухових пристроїв;
- е) засуджені, схильні до вживання і розповсюдження наркотичних речовин;
- є) організатори азартних ігор під матеріальну відповідальність [24, с. 6].

Щодо всіх зазначених категорій засуджених, поставлених на профілактичні обліки, здійснюється, як зазначено в п. 57 ПВР УВП, індивідуальна профілактична робота, що проводиться цілеспрямовано, планомірно, диференційовано з урахуванням особистості правопорушника, характеру і ступеня його соціальної занедбаності, небезпеки вчиненого злочину та інших особливостей, що мають значення для правильного вибору методів і заходів впливу, тобто зміст цього виду профілактики повною мірою співпадає із змістом принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань (специфічної у такому випадку класифікації засуджених та їх поділу на певні групи).

Висновки. Таким чином, певні засади та умови для видозміни чинного кримінально-виконавчого законодавства України з питань запобігання злочинам і підвищення ролі диференціації та індивідуалізації виконання покарань у відомчих нормативно-правових актах створено.

Виходячи із цього та з метою забезпечення законності діяльності УВП і їх посадових осіб у сфері боротьби зі злочинністю, а також створення належних правових механізмів реалізації на практиці принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань, варто здійснити такі заходи:

1. Статтю 104 КВК України «Оперативно-розшукова діяльність у колоніях» доповнити частиною третьою такого змісту: «З метою підтримання належного правопорядку у виправних колоніях здійснюється комплекс

спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організації інших оперативно-розшукових заходів щодо осіб, схильних до вчинення злочинів і правопорушень.

Порядок здійснення такої діяльності визначається оперативно-розшуковим законодавством та спеціальними Законами України».

2. Статтю 133 КВК України «Злісний порушник устанавленого порядку відбування покарання» доповнити частиною другою такого змісту: «Встановлення на підставі цього закону статусу злісного порушника устанавленого порядку відбування покарання здійснюється в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади України з питань виконання покарань, та тягне за собою низку правообмежень для засудженого на період відбування ним покарання у виді позбавлення волі на певний строк».

3. Доповнити КВК України ст. 104-1 «Запобігання злочинам і правопорушенням у виправних колоніях» такими частинами:

1. Виявлення та постановка на профілактичний облік засуджених, які вчинили правопорушення або мають намір їх вчинити, здійснюється оперативними підрозділами цих установ відповідно до встановленого в законі порядку.

2. Індивідуальна профілактична робота із засудженими, які перебувають на оперативно-профілактичних обліках, здійснюється диференційовано з урахуванням особи правопорушника, характеру і ступеня його суспільної небезпеки та інших особливостей, що мають значення для вибору заходів впливу на засудженого та досягнення мети кримінально-виконавчого та оперативно-розшукового законодавства України.

3. У разі переведення в устанавленому законом порядку засудженого, який перебуває на профілактичному обліку, до іншої установи до його особової справи долучаються відповідні зібрані оперативним підрозділом виправної колонії матеріали із зазначенням підстав та термінів перебування цієї особи на профілактичному обліку».

Зазначені видозміни не тільки гармонізують зміст кримінально-виконавчих правовідносин, але й дадуть змогу привести їх у відповідність із задекларованими в Україні на правовому рівні принципами кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, а також дозволить вирішити ті проблеми, що визначають зміст сучасної політики у сфері боротьби зі злочинністю [25, с. 18–19], та які знайшли своє відображення у відповідних нормативно-правових актах.

Список використаної літератури

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : станом на 17 січ. 2012 р. (відповідає офіц. тексту) / упоряд. А.Х. Степанюк. – Х. : Право, 2012. – 87 с.

2. Віктимологічні засади боротьби зі злочинами, що вчиняються в установах виконання покарань України : [навч. посібник для студ. юрид. навч. закл.] / [О.М. Джужа, В.В. Коваленко, О.Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужа та В.В. Коваленка. – Хмельницький : ХмЦНП, 2012. – 172 с.
3. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній : [монографія] / [В.В. Коваленко, О.М. Джужа, О.Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. докт. юрид. наук проф. В.В. Коваленка. – К. : Атіка-Н, 2011. – 368 с.
4. Копотун І.М. Кримінологічні заходи запобігання правопорушенням, пов'язаним із проникненням заборонених предметів до установ виконання покарань, та недозволеним (неслужбовим) зв'язкам персоналу із засудженими / І.М. Копотун // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування ДКВС України : тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29.03.2013 р.). – К. : ДПтС, 2013. – С. 61–63.
5. Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.С. Пузирьов – К. : НАВС, 2012. – 252 с.
6. Запобігання злочинності (теорія і практика) : [навч. посіб.] / В.В. Голина. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
7. Голина В.В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / В.В. Голина // Проблемы законности : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 324–336.
8. Джужа О.М. Злочинність в установах виконання покарань як особливий вид загальної злочинності / О.М. Джужа // Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : [посіб.] / за ред. О.М. Джужа. – К. : НАВС, 2013. – 620 с.
9. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389.
10. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : схвалена Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.
11. Голина В.В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / [В.В. Голина, С.Ю. Лукашевич, М.Г. Колодяжний] ; за заг. ред. В.В. Голини. – Х. : Право, 2012. – 304 с.
12. Яковець І.С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань : [монографія] / І.С. Яковець. – Х. : Вид-во «Кроссруд», 2006. – 208 с.
13. Хорошун О.В. Особливості тримання осіб, засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, при застосуванні прогресивної системи виконання покарань / О.В. Хорошун // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування ДКВС України : тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29.03.2013 р.). – К. : ДПтС України, 2013. – С. 271–274.
14. Інструкція про порядок формування, ведення та використання оперативно-розшукового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України : затв. спільним наказом МВС України та ДДУПВП від 23 серпня 2002 р. № 823/188 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 37. – Ст. 1762.
15. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : [монографія] / О.Г. Колб. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі українки, 2006. – 494 с.
16. Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания : [монография] / А.Ф. Степанюк. – Х. : Фолио, 1999. – 256 с.
17. Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины. Общая часть : [учебн. пособие] / В.М. Трубников. – Х. : Рубикон, 1998. – 144 с.
18. Провадження оперативно-розшукових заходів і слідчих дій у місцях позбавлення волі : [монографія] / [В.Л. Ортинський, О.Г. Колб, В.П. Козак та ін.] ; за заг. ред. В.Л. Ортинського, О.Г. Колба. – Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2010. – 217 с.
19. Бадира В.А. Кримінально-виконавче право : [навч. посібник] / [В.А. Бадира, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова та ін.] ; за заг. ред. Т.А. Денисової. – К. : Істина, 2008. – 400 с.
20. Халимон С.І. Використання конфіденційного співробітництва за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: постановка проблеми / С.І. Халимон, О.П. Сало // Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листопада 2012 р.). – К. : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2012. – С. 117–120.
21. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
22. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Затв. наказом ДДУПВП від 25 грудня 2003 року № 275 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52. – Ст. 2898.
23. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» : [науково-практичний коментар] / за заг. ред. академіка НАПРНУ С.В. Ківалова. – О. : Фенікс, 2013. – 190 с.
24. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році : [інформаційний бюлетень]. – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2011. – Кн. 1. – 69 с.
25. Синьов В.М. Реалізація пенітенціарної ідеї в контексті Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України / В.М. Синьов, В.І. Кривуша // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування ДКВС України : тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29.03.2013 р.). – К. : ДПтС України, 2013. – С. 19–22.